

ERKIN VOHIDOV DOSTONLARIDA FRAZEOLGIK BIRLIKLARNING QO‘LLANISHI

*Adizova Nilufar Istamovna,
BuxDU o‘qituvchisi*

Har bir millat o‘zining milliy tili, madaniyati, o‘ziga xos hayot tarzi hamda qarashlari bilan boshqa bir millatdan ajralib turadi. Milliy madaniyat taraqqiyotida esa badiiy adabiyotning, tilning o‘rni beqiyosdir. Badiiy adabiyot inson kechinmalari ifodachisi, ma‘naviy kamol topishining muhim omili sifatida muayyan ijodkor maqsadini amalga oshirish, ijtimoiy voqelikni aks ettirish, shu bilan birga, ma‘naviy taraqqiyot uchun xizmat qiladi. Har bir ijodkor o‘z ijodi orqali tilning boy imkoniyatlarini o‘ziga xos tarzda aks ettiradi. So‘zning bemisl qudratini namoyon etadi, uni betakror ifoda birliklari bilan boyitishga hissa qo‘shadi. Xalq tilini qo‘llashi, yangi topilmalar asosida uning boyligini, go‘zalligini oshirishi orqali ona tilining jozibasini namoyon etadi hamda shu millat vakillarini tilini sevishga, uni ardoqlashga, uning cheksiz imkoniyatlaridan foydalanishga undaydi.

Haqiqatan ham, tilimiz zamirida xalqimizning ming-minglab yillar mobaynida davom etib kelayotgan an‘analari mujassam. Ularni anglash uchun ajdodlarimiz tomonidan yaratib qoldirilgan bebaho ma‘naviyat durdonalari, ilmiy zaxiralar mazmunini chuqur o‘rganmoq, ularni asrab-avaylamoq zarur. Kelajak avlodni tilimizda aks etgan so‘zlarning rang-barang jilolanuvchi ma‘no qirralari bilan yaqindan tanishtirish, ularni asrash, taraqqiy toptirishga hissa qo‘shish, ularni nutqda qo‘llash mahoratini oshirib borish ona tilimiz boqiyiligini ta‘minlashning muhim omilidir. Frazelogizmlar muayyan bir millatning madaniyati, mentalitetini namoyon etuvchi qimmatli lisoniy va nutqiy boyligi sanaladi. Ularda muayyan til egalarining udumlari, ma‘naviy va axloqiy qarashlari, tasavvurlari- obrazli fikr tarzi namoyon bo‘ladi. Shu bilan bir qatorda xalq tilining jonli ifodasi sifatida badiiy adabiyotda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ikki yoki undan ortiq so‘zning qotib qolib, nutqda tayyor holda ishlatiladigan bog‘lanishi barqaror, turg‘un bog‘lanishni tashkil qiladi. Qo‘shma so‘z, so‘z birikmasi va gap erkin bog‘lanishi asosida nutq jarayonida yuzaga chiqishi bilan barqaror birikmalardan farq qiladi. Shunga ko‘ra, qismlari qat‘iy bir qolipga kirib, tarkibining barqarorligi bilan ajralib turadigan, ko‘chma ma‘no anglatib, gapda butunligicha bir bo‘lak vazifasida keladigan, yaxlit qo‘llanish xususiyatiga ega, tayyor holda mavjud, obrazli, jozibali, ma‘no jihatdan yaxlitlangan so‘zlar bog‘lanmasi frazeologik birikma (barqaror birikma, ibora, turg‘un birikma) deyiladi. Ularga bir leksema sifatida lug‘aviy birlik deb qaraladi va uning tarkibini o‘zgartirib bo‘lmaydi. [3,191]. Iboralar lisoniy hodisa sifatida tilda tayyor holda mavjud bo‘ladi. Ibora tarkibidagi so‘zlar mustaqil ma‘no ifodalamaydi, ko‘chma ma‘noga asoslangan bo‘ladi. Iboraning ma‘no tarkibi frazeologik(atash semasi) va qo‘shimcha ma‘no(ifoda semasi)dan iborat bo‘lib, ular Erkin Vohidov dostonlarida ham syujet mazmunining obrazli, ta‘sirchan aks etishiga hissa qo‘shadi:

Nigohim **hayratdan yo‘qotib qo‘nim**

Moviy cheksizlikda suzib yuribdi. (shoshib qolmoq ma’nosi fodalangan);

Bu yurtga tig‘ olib kirgan har battol

Tig‘ning zarbasidan **qaddi bukilgan.** (mag‘lub bo‘lmoq);

Ey sen, buyuk shahar,

Muzaffar poytaxt!

Shohi jahonlarni **tuproqqa qording.**(zafar qozonmoq, yengmoq ma’nosida qo‘l.);

Ammo menga yasab shunday yuksak taxt

Jahon shohi qilib **boshga ko‘tarding.** (asrab-avaylamoq, ulug‘lamoq);

Yoshlarning **tili bir** derlar hamisha,

Ayniqsa safarda...

Bu gap-ku ayon. (bir xil fikr bildirmoq, gapni bir joyga qo‘ymoq)

(“Quyosh maskani” dostonidan).

Gohi yelkasiga ko‘tardi to‘lqin,

Goh esa **muzdek suv quydi boshimdan.** (kutilmagan mashaqqatga duch kelmoq);

Otajan! Men axir qutlug bu so‘zni

Yigirma yil **olmadim tilga,**

Yigirma yil saqladim dilda.(aytmadim);

Siz uning bag‘rini **Pora qilmaysiz**

Otalar xokini Saqlab muborak. (ozor bermaslik);

Rustam aytib berdi: Ataka payti

Tizzasidan **olib ketgan emish o‘q...**(yo‘qotmoq, ayrilmoq);

Bir-birovga **tikildi** Bir so‘z demay to‘rt juft ko‘z.

Shu qarashning o‘zida Aytilgandi barcha so‘z. (qaramoq);

Granata portladi

Tilga kirdi avtomat.(otila boshlamoq, ishga kirishmoq);

(“Nido” dostonidan).

Derdi: fido bo‘lsin Jonim xalqimga.

Bu kun **kelib qoldi joni xalqumga.**(o‘lar holga yetmoq, bezor bo‘lib ketmoq);

Ha, shahrim **tillarda Doston bo‘ladi.**

Qrimga qochganlar Qaytib keladi. (mashhur bo‘lmoq, dong‘i taralmoq);

(“Palatkada yozilgan doston”dan).

Tebranadi Ohista to‘lqin,

Moviy dengiz **tilga kiradi.**

So‘ylab g‘amli o‘tmish ertagin,

Qoyalarga **boshin uradi...**(1.ovoz chiqarmoq, 2.urilmoq);

Qomatining bandasi sarvlar

Boshi uzra tashlardi soya,

Mayingina shildirab suvlar

So‘ylar edi Qizga hikoya...(salqin qilmoq, soyasi tushmoq);

Senga maktub yozmas edim ham,

Qizga ishqdan **so‘z ochmoq** ordir.(gapirmoq);

Qaradi-yu Lol qoldi cho‘pon,

Tosh ortiga **oldi o‘zini.**(yashirindi);

O'sha kundan Uning **xayolin**

Band ayladi shu oftob siymo.(o'yamasdan turolmaydigan bo'lib qolmoq);

Suv bo'yida o'ltirgancha u

Uzoq qoldi **boshdan uchib hush.**

Yig'lay-yig'lay uxlab qoldi-yu,

Ko'rdi shu kun Ajoyib bir tush. (qattiq xafa bo'lmoq);

O'qidi-yu, **Tinchin yo'qotib,**

Majnun kabi yugurdi har yon.(xotirjamlikni yo'qotmoq, behalovat bo'lib qolmoq);

"Mening ko'nglimni olgan Barno yigit qaydadir.

Yuraginga o't solgan Tanho yigit qaydadir.

O'sha barno yigitga Shohi ro'mol tikkanman,

O'sha tanho yigitga **Jonni nisor etganman...**"(1.sevib qolmoq,2. o'zini fido qilmoq);

Quyosh bilan **el ko'tardi bosh,**

To'yxona ham Uyg'ondi tongda.

Uyg'ondi-yu, qo'zg'aldi faryod,

Barcha chopdi Dengizga tomon. (barcha birdan harakatga tushdi, uyg'ondi);

Tik qoyaga keldi-yu cho'pon,

Oq yelkandan **uzmay ko'zini**

Faryod deya so'nggi bor giryon

Qoyalarga **otdi o'zini.**

Barcha qoldi **quyi egib bosh,**

Butun borliq **Egdi boshini.**(1.uzoq tikilmoq, 2.gunohkordek his qilmoq);

Ko'zlari o't, o'zi qop-qora

Zanji kelar, Xon amrin kutib

Xalqa taqqan qulog'in tutib,

Tiz cho'kkancha o'ltiradi jim.(bo'yni egilgan ko'yi o'tirmoq);

-Qayg'urma, xon, **Ko'ngling bo'lsin to'q.**

Senga sodiq qul Ali bobo Farmoningni etmoqda ado.(xotirjam bo'lmoq);

("Orzu chashmasi" dostonidan).

Komil: **Tort tomoning qibla,** institutdan

Haydalding, Fikratboy. (haydamoq, xohlagan tomonga ketishga ruxsat bermoq);

Komil: **Mushkuling oson bo'ldi,** o'rtoq. Rektor **boshingni silash uchun chaqirmaydi.** (1.muammoni hal etmoq, 2.noxushlikka ishora);

Muftiy: **Qadamlariga hasanot.** (xush ko'rmoq-mulozamat);

Elchi: Bu nizo dunyoning o'ziday bitmas-tuganmasdir...Ular hech qachon **bir bosh bo'lib birlashmagan...** (noahillik);

Elchi: Siz chet ellikni **mehmon deb siylaysiz.** Bizning udumda muhojir- xoja, yurt egasi demakdir. (e'zozlamoq);

Sharqaviy: Muhtaram shahzodam! Sizni shunday atashga ijozat bering. Biz bobongiz-ulug' podshoh Said Muzaffar Zako, aslan Said Ashrafxon **izlarini ko'zga surtgani** bu aziz tuproqqa keldik. (ulug'lamoq, ardoqlamoq);

Sharqaviy: **Oyog'ingizga yiqilib,** iltijo qilishga tayyormiz. Xaloskorimiz bo'ling. (yolvormoq);

Diplomat: Ayb o‘zimizdan o‘tdi **Tomdan tarasha tushganday**, sen podshoh bo‘lasan, desa yosh talaba dovdirab qoladi-da! **Yotig‘i bilan gaplashish**, tushuntirish kerak edi. (1.to‘satdan 2. bamaylixotir).

(“Taxt va baxt” dostonidan)

Nazrul Islom Hind xalqining

Zardobini yutardi.

Nazrul Islom o‘z qalbini

Bayroq qilib ko‘tardi. (qayg‘usini chekardi, tashvishlanardi)

Ko‘rgilik bu dedi hindu,

Taqdir dedi musulmon.

Lekin Zo‘rlar zulmiga u

Tan bermadi hech qachon. (ko‘nmadi)

Bosh ko‘tarmas erlar, Isyon-

Ayollar ham qilmasdi.

Chunki ular eri qachon

O‘lishini bilmasdi. (isyon qilmoq, ko‘tarilmoq)

Keltirdilar Bolta... Kunda...

Bas, Tafsilot ne kerak...

Bechoraning **ochiq qolgan**

Ko‘zlarini yumdilar.

Mozoriga O‘zi bilan

Qilichini ko‘mdilar. (armon bilan vafot etgan kishining ko‘zlari ochiq qolishiga ishora)

Tilga kirar Firdavsiy ham:

“La‘nat, -deydi,-taqdirga.

Rustam, Zolni tanib olam

O‘zim qoldim Tahqirga...” (gapirmoq, so‘zlamoq)

(“Ruhlar isyoni” dan)

Muallif dostonlarida yuqorida keltirilgan iboralar bilan bir qatorda, nutqimizni bezashda doimiy qo‘llanadigan iboralar ham talaygina: *“joni uzildi”, “jon qildi fido”, “qildi ko‘ksini qalqon”, “yengil tashlaysan qadam”, “quloq solmoq”, “uzmay ko‘zini”, “tinchin yo‘qotib”, “ko‘ngli g‘ash bo‘lmoq”, “bosh qo‘yib yotmoq”, “qil ustida”, “o‘t yonib yotibdi”, “bag‘ri keng”, “poyonsiz suv o‘rtasida suvga zor bo‘lib yashamoq”, “og‘zini ochib o‘tirmoq”*.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Saidova M., Qo‘ziyeva U. Lingvokulturologiya. Namangan-2017.
1. 2.Xudoyberganova D. Matnning antroposentrik tadqiqi.O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi “Fan” nashriyoti. Toshkent-2013.
2. 3.Mengliyev B. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent. Tafakkur bo‘stoni. 2018.
3. 4.Вохидов Э. Достонлар. G‘.G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti. Тошкент, 1973.
4. 5.Adizova N.I. Ona tili umummillat mulkidir.journal.buxdu.uz. Buxoro-2020.

5. Adizova N.I. Erkin Vohidov-inson kechmishlarining mohir kuychisi. Journal Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. Toshkent-2021.
6. Turolova, P. (2020). "Gulzor qishlogining gulduraklari" qissasida uslubiy o'ziga xoslik. Архив Научных Публикаций JSPI, 19(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/1627
7. Turolova, P. (2020). ИЖОДКОРНИНГ УСЛУБИЙ УЗИГА хослиги: Ш.Ахророванинг "Дала ховлидаги котиллик" қиссаси мисолида. Архив Научных Публикаций JSPI, 12(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/1175
8. Turolova, P. (2020). Zulfiya Quralboy qizining "Quyosh men tomonda" hikoyasi xususida. Архив Научных Публикаций JSPI, 19(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/1626
9. Turolova, P. (2020). Hamid Olimjon asarlarida adabiy-estetik ideal kategoriyasi. Архив Научных Публикаций JSPI, 20(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/1621
10. Soatova, N. (2020). O'zbek bolalar adabiyotida folklorning o'rni va ahamiyati. Архив Научных Публикаций JSPI, 1(55). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4671
11. Soatova, N. (2020). Alisher Navoiy ijodida ona-ayol obrazi tasviri. Архив Научных Публикаций JSPI, 23(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/2079
12. Soatova, N. (2020). Navoiy adabiy maktabi- badiiy mahorat manbai. Архив Научных Публикаций JSPI, 1(09), 5. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/2682
13. Эшанкулова, С. И. (2012). Поэтическое толкование образа Хызра в лирике поэтессы Надирьы бегим. Вестник Челябинского государственного университета, (12 (266)).
14. Эшанкулова, С. И. (2011). Интерпретация мифологических образов в творчестве Надирабегим. Вестник Челябинского государственного педагогического университета, (10).
15. Эшонкулова, С. И. (2020). ГЕНЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБРАЗОВ ИСТОРИЧЕСКИХ ЛИЧНОСТЕЙ В УЗБЕКСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ. Сўз санъати халқаро журнали, 2(3).
16. Eshonqulova, S. (2020). Tanlov fandan mahorat saboqlari. Архив Научных Публикаций JSPI.
17. Eshonqulova, S. (2020). НОДИРА ИЖОДИНИ ЎРГАНИШДА ЯНГИЧА ЁНДАШУВ. Архив Научных Публикаций JSPI.